

ZATVORSKA KAZNA: REPRESIJA I/ILI RESOCIJALIZACIJA¹

dr Branislava Knežić

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Zatvor i svrha zatvorske kazne predstavlja aktuelan i protivurečan društveni i naučni problem otkako je njenim uvođenjem u zakonodavstva, pre dva veka, došlo do kako-takve humanizacije kažnjavanja.

Lišenje slobode, sve nepovoljne posledice zatvaranja i priroda tretmana koji se primenjuje nad osuđenima, s jedne strane i sve pretrpaniji zatvori, s druge strane ukazuju da su efekti zatvorske kazne, ne od danas, dovedeni u pitanje. Odnos cilja kažnjavanja i procesa koji se dešavaju tokom izdržavanja kazne trebalo bi da se prožima u smislu nužnosti usklađivanja mera i programa. Pitanje je da li je to zaista tako.

Taj nesklad i raskorak između zakonskih odredbi i prakse izvršenja zatvorske kazne čini predmet ovog rada. Sigurno je da se osuđenik zatvorskom kaznom kažnjava, ali nije poznato koliko ga represivne mere učine boljim i koliko neodgovarajući tretman, pre svega u okviru službe za prevaspitanje i službe za obuku i uposlenje, doprinose (ne)uspehu resocijalizacije.

Zaživljavanje tretmana za obrazovanje, obuku, uposlenje i prevaspitanje na drugačijim osnovama otvara mogućnosti za adekvatnije prilagođavanje osuđenika zatvorskim uslovima i uspešniju (re)integraciju u društvo po izlasku iz zatvora.

KLJUČNE REČI: zatvorska kazna / osuđenici / tretman / represija / resocijalizacija

ZATVOR I ZATVORSKA KAZNA

Kazna zatvora je u savremenom svetu, izgleda, toliko "omiljena" da se suočavamo sa nedostatkom prostora za izvršenje. Iako se, od kako je

---

¹ Rad je nastao kao rezultat na Projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke.

uvedena, preispituju i osporavaju njeni efekti "zatvor ostaje nezamenljivo oružje države u obračunu sa kriminalitetom, uprkos tome što društvene promene utiču na krizu zatvora i čine tu borbu ponekad deplasiranom" (Mrvić-Petrović, 2007:448). Može se reći da je kazna i odmazda, osveta i sl. i pitanje je da li se i koliko to može izbeći. Uspeh zatvorske kazne nemoguće je sagledavati bez realnih uslova u kojima se ona ostvaruje a koji su uslovljeni stanjem i uslovima u društvu. Klima koja vlada u penalnim ustanovama, pogotovo tretman koji se odnosi na popravljavanje, prevaspitanje i resocijalizaciju u velikoj meri odgovara onom što preovladava u društvu. Zatvorska sredina je potpuno različita od socijalne sredine iz koje je osuđenik doveden i u koju će se vratiti po izdržanoj kazni. Život osuđenika je pod stalnom kontrolom i gotovo sve aktivnosti su organizovane po strogo određenim pravilima i dešavaju se u zajedničkom prostoru bez mogućnosti za privatnost. Zatvaranje ne znači samo lišenje slobode nego i ograničavanje mnogih drugih ljudskih prava što je posledica kontrole osuđenika i funkcionisanja zatvora. Oduzimanje slobode i bez dodatne prinude i kažnjavanja dovoljno deprimira osuđene, koji su svedeni samo na jednu ulogu – ulogu zatvorenika, "obeleženog" brojem, koja ugrožava ljudsko dostojanstvo. Problemima prilagođavanja i integracije u društvo naročito su pogođeni oni koji su dugo godina bili izolovani od spoljnog sveta.

Često se ističe da dugotrajno lišenje slobode ima brojne štetne posledice po fizičko i psihičko zdravlje osuđenika, mogu se javiti: gubitak samopouzdanja, osećaj izgubljenosti ili odbačenosti, emocionalna napetost, nekontrolisani bes, depresija kao i strah od samostalnog života na slobodi. Uslovi boravka u zatvoru poništavaju lični identitet pojedinca i lome dušu.(Mrvić-Petrović, Đorđević, 1998; Mrvić-Petrović, 2007 i dr.).

Mala uposlenost osuđenika i gotovo nepostojanje organizovanih oblika obrazovanja odraslih upućuju na zaključak da u zatvorima ostaju na raspolaganju samo represivne mere. Na osnovu čega se onda može osporavati koncept resocijalizacije kada se ni ne sprovodi? Pitanje je da li zatvori i tretman onakvi kakvi su mogu ispuniti svrhu kažnjavanja a "Svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom izdržavanja kazne, primenom sistema savremenih vaspitnih mera, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života nakon izdržavanja kazne kako ubuduće ne bi činio krivično delo". (čl. 31. ZIKS RS).

Snežana Soković zapaža konceptijski iskorak koji se nalazi u navedenim članovima Zakona gde se umesto resocijalizacije, koja je, koliko osporavana kao svrha kažnjavanja toliko i protivurečno tumačena, kao svrha izvršenja sankcija, prihvata manje ambiciozno postavljen, ali realno ostvarljiv cilj (Soković, 2005:478). Međutim, ne bismo se u potpunosti složili s tim zapažanjem, jer je u pitanju pre terminološki nego konceptijski iskorak. Samo nepominjanje pojma- resocijalizacija ne znači suštinski mnogo jer šta je "da osuđeni tokom izdržavanja kazne zatvora primenom sistema savremenih vaspitnih mera usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju

lakšeg uključivanja u uslove života nakon izdržavanja kazne kako ubuduće ne činio krivično delo", ako nije ono što se u literaturi određuje terminom – resocijalizacija? Blisko nam je mišljenje Đorđa Ignjatovića "da se kaznom zatvaranja od nastanka do danas želelo postići tri cilja:

1. onesposobljavanje osuđenika da, bar za vreme dok je lišen slobode, ugrožava društvo (odn. onaj njegov deo izvan zatvorskih zidina);
2. da stavljanjem u uslove koje karakteriše uskraćivanje bitnih elemenata normalnog života ovome pokaže koliko zajednica osuđuje njegovu kriminalno delovanje i
3. da (ukoliko je to moguće) popravi osuđenika ili bar utiče da ne vrši krivična dela po izlasku iz zatvora.

i zato je bolje navesti sva tri ." (Ignjatović, 2005:38)

Pojmovno je još komplikovaniji čl. 2. ZIKS-a koji propisuje da je "Svrha izvršenja sankcija sprovođenje pravnosnažnih sudskih odluka, zaštita društva od krivičnih dela i izdvajanje učinilaca krivičnih dela iz društvene sredine u cilju njihovog lečenja, čuvanja i osposobljavanja za samostalno staranje o svojim potrebama nakon izvršenja sankcije". Ne samo normativna akta nego i stručna literatura nije jednoglasna i nije lišena pojmovne zbrke u brojnim pokušajima definisanja svrhe izvršenja zatvorske kazne. Insistiranje na preciznosti određenja tih toliko (zlo)upotrebljivanih termina: resocijalizacija, prevaspitavanje, reintegracija, popravljavanje, osposobljavanje, itd., možda je, ovom prilikom, i manji problem od načina kako se taj proces organizuje, ko ga provodi i kojim metodama i sadržajima. Prema našem saznanju pravo pitanje bi bilo da li je ono upriličeno potrebama i mogućnostima cilja kažnjavanja, kako god ga nazvali? Od svih službi koje postoje u zatvorima (služba za: prevaspitavanje, obezbeđenje, obuku i upošljavanje, zdravstvenu zaštitu i opšte poslove) a posebno, od rada službi za prevaspitavanje i obuku i uposlenje, zavisi ili bi trebalo da zavisi, ishod i uspešnost zatvorske kazne. Značaj i uloga službe za prevaspitavanje istaknuta je u čl. 19. ZIKS-a, jer je zadatak te službe da usklađuje rad ostalih učesnika u prevaspitavanju, pored primene metoda i postupaka kojima se na osuđene utiče da ubuduće ne čine krivična dela.

Trebalo bi istražiti da li je to tako. Moguće je da su zatvori uspešniji u zamagljivanju cilja i načina izvršenja kazne i formalnih prava osuđenika, pogotovo prava na rad, prava na obrazovanje, prava na uslove života kojim se ne narušava njihovo fizičko i mentalno zdravlje i ne uvećava patnja i različiti oblici straha i nesigurnosti. Uslovi života u zatvoru (prenaseljenost, sivilo prostorija i uniformi, obesmišljeno korišćenje vremena) daleko su od onih u kojima se može vršiti odgovarajuća priprema za život po izlasku iz zatvora.

Razlozi takvom stanju su mnogostruki. Na jednoj strani, mogu biti posledica ekonomskih prilika u društvu a, na drugoj olakog odbacivanja i/ili sumnji u mogućnosti da bilo šta može promeniti ponašanje osuđenih lica. Svodi li se na taj način funkcija zatvorske kazne na lišenje slobode i kontrolu i čuvanje

osuđenih na određeni period? Prenatrpani zatvori nisu samo realnost naših zatvora i to nije jedino problem poštovanja ljudskih prava zatvorenika nego i problem održavanja i obezbeđivanja discipline u samim penalnim ustanovama. Nisu od juče poznate sve loše strane zatvora "ipak, ne vidi se čime bi on mogao biti zamenjen. On je mrsko, ali neizbežno rešenje" (Fuko, 1997:224).

Visok broj povratnika upućuje na zaključak da ni odmazda ni loši uslovi u zatvoru ne doprinose smanjenju kriminaliteta. Porast kriminaliteta i visok procenat povratnika ne uliva nadu niti ohrabruje da se društvo na najbolji način suočava sa datim problemima. Iako je izvršenje kazne zatvora zakonom relativno dobro uređeno pojedine odredbe zakona ne mogu da se ostvare na zadovoljavajući način. Smetnje su, na jednoj strani ekonomsko-finansijske mogućnosti a na, drugoj su potcenjivanje uticaja određenih oblika i vrsta tretmana i stav da samo represija može "slomiti" počiniocima krivičnih dela. Nije na odmet podsetiti se A. S. Makarenkove² "Pedagoške poeme" i njegovog prevaspitačkog *veruju* u poverenje i poštovanje ličnosti maloletnih besprizornika i pretpostavku da svaki prestupnik nosi u sebi klicu dobrog kao i da ih treba (pre)vaspitivati životom i radom u kolektivu. Svoj vaspitački *credo* proverio je u kolonijama "Maksim Gorki" i "Đeržinski"u kojima je maloletnim prestupnicima vratio veru u život vaspitavši ih u visoko moralne osobe. Ne možemo a da ne pomislimo da se ovaj njegovo prevaspitačko iskustvo može, bar donekle, preneti i na odrasle.

Prema podacima³ načelnika Odeljenja za tretman i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija u srpskim zatvorima 2010. godine bilo je oko 11200 osuđenika a realni kapaciteti za smeštaj je od 6500 do 7000 osoba, broj osuđenika je od 2005. godine povećan za 60%. Po standardima EU, što podrazumeva 4 kvadrata i 8 kubnih metara po zatvoreniku, bilo bi mesta samo za 5000 zatvorenika. Povratnici čine od 60% do 70%.

Podaci⁴ za 2009. godinu govore da je ukupan broj lica lišenih slobode bio 10795 od toga 7463 osuđenih: 7223 muškaraca i 240 žena. Visoka stopa povratništva i gotovo polovina registrovanih narkomana među licima lišenih slobode je zabrinjavajući podatak kada je u pitanju ishod zatvorske kazne. Među osuđenim licima 2,8% je potpuno nepismenih i 15,2 s nedovršenom OŠ (veliko pitanje koliko je i među njima nepismenih) a 26,5 ih ima osnovnu školu koji bi se u savremenom svetu svrstali u funkcionalno nepismene. Po uzrastu osuđenih lica primljenih u 2009. godini "prednjače" oni iz kategorije od 27 do 40 godina (43,7%) zatim od 21 do 27 (24,8%). Neophodno je, imajući u vidu ovakvu strukturu osuđenika, primenjivati drugačije i novije metode rada. Oni koji su učinili krivično delo protiv imovine su na prvom mestu i to teška krađa, krađa, prikrivanje 27,4%, razbojništvo 8,9%, zatim zloupotreba droga 15,7%. Ono što je uočljivo, a

---

² Anton Sejmonovič Makarenko (1999-1935) je sovjetski pedagog koji je razradio niz pedagoških ideja iz svog iskustva u vaspitnom radu s maloletnim prestupnicima.

³ Damir Joka, načelnik Odeljenja za tretman i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, "Danas", Beograd, 27.08.2010.

⁴ Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu.

što sa aspekta osposobljavanja i popravljivanja zabrinjava, je veliki procenat 62,9% osuđenih lica na kaznu do godinu dana (a među osuđenima je najviši procenat od 20,6% onih koji su osuđeni od 3 do 6 meseci) i taj procenat raste od 2005 godine, kada je iznosio 43%. Od 1 do 5 godina je 31,6%, od 2 do 10 godina ima ih 3,8% a preko 10 godina 1,7% osuđenih lica. Kada se zna da su zatvori prenaseljeni, da se uposlenje osuđenika kreće oko jedne trećine, a da je obrazovanje odraslih zamrlo onda se postavlja pitanje svrsishodnosti ovakvih kazni. Iste bi, kad god je to moguće, trebalo zameniti alternativnim sankcijama od čega bi koristi imali oni, osuđenici na duže kazne (jer bi uslovi u zatvoru bili bolji) a i društvo u celini bi, ako ništa drugo, manje koštalo. Pokušaj oživljavanja obrazovanja je pilot projekat Misije OEBS-a u KPZ u Sremskoj Mitrovici od decembra 2006. godine do decembra 2007. godine, gde su ukupno 104 osobe bile obuhvaćene osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem.

Broj zaposlenih u penalnim ustanovama u 2009. godini bio je 3408 i od toga 6,2% u službi za prevaspitanje i 16% u službi za obuku i upošljavanje, za očekivati je da je najveći procenat 57% zaposleno u službi za obezbeđenje. Međutim postavlja se pitanje da li 213 osoba u prevaspitnoj službi i 545 u obuci i uposlenju može na efikasan način osposobljavati osuđena lica za život po izlasku iz zatvora jer to je, ne zaboravimo, svrha izvršenja zatvorske kazne. Ne bez razloga može se posumnjati u osposobljenost onih koji su zaduženi za osposobljavanje osuđenika, čak i njihov broj u odnosu na ukupan broj zaposlenih u zatvorima govori o tome.

U praksi rad službe za obuku svodi se na svakodnevnu procenu i ocenu zatvorenikovog ponašanja i zalaganja na radu a podaci ukazuju da je jedva trećina osuđenika zaposlena iako je daleko veći broj onih koji ispunjavaju uslove za rad. Tehnologija rada je zastarela i mašine su uglavnom amortizovane, a prati ih i nedostatak materijalnih sredstava za nabavku sirovina i repromaterijala bez čega nema ni proizvodnje. Rad službe za prevaspitanje svodi se na individualne razgovore a veličina vaspitne grupe je prevelika za kvalitetniji rad (ima i do 90 zatvorenika na jednog vaspitača). Nema obrazovanog i osposobljenog osoblja za bilo koju drugu vrstu tretmana, i samo osoblje izražava potrebu za tretmanom posebnih kategorija zatvorenika (narkomani, seksualni prestupnici itd.) koji su u porastu. Male su mogućnosti za obuku a osuđenici koji nemaju nikakvo zanimanje nemaju ni mogućnosti obuke za konkretna zanimanja kao ni za dokvalifikacije i prekvalifikacije. Iako postoji potreba za obrazovanjem nema spremnosti da se pokrene obrazovanje i osposobljavanje. Manjak finansijskih sredstava odražava se i na rekreativne i slobodno-vremenske aktivnosti. (Jelić, M. i dr., 2003)

Očigledno je da problem u zatvorima nije toliko u normativnim rešenjima koliko u praksi tj. načinu primene propisanog kao i u pogrešnoj percepciji uloge: rada, obrazovanja i slobodnih aktivnosti. Teško je očekivati pozitivne efekte zatvorske kazne ako osuđenici nisu zaposleni, ako prevaspitne službe nemaju dovoljan broj ni vaspitača a kamoli drugih stručnjaka, ako nema

organizovanih oblika formalnog ni neformalnog obrazovanja niti obučavanja, ako se slobodno vreme provodi u prenatrpanim spavaonicama i prostorijama za dnevni boravak. Ne zaboravljamo ni one osuđeničke za koje ne "prijanja" nikakav tretman ali oni su daleko malobrojniji⁵ od onih koji su ipak na različite načine i nivoe otvoreni za resocijalizaciju, ma šta ona značila.

U uslovima tranzicije, osiromašenja, nezaposlenosti i sl. razumljivo je da društvo ima mnoštvo prioriteta i da interes za penalne ustanove nije na zavidnom nivou.

Ovde nije reč o izboru između zatvorske kazne koja se zasniva na represiji ili resocijalizaciji nego na uzajamnom delovanju i jednih i drugih mera i programa. Efikasnost zatvorske kazne uslovljena je organizacijom, strukturom i interakcijom svih službi predviđenih ZIKS-om koje se provode ili bi trebalo da se provode u zatvorima. Mnoge teškoće, nerealna očekivanja pa i predrasude postoje, neke su vidljive, npr. materijalne, kadrovske, arhitektonske dok su druge nevidljive ili teško vidljive, npr. sve ono što se dešava između osoblja zatvora i osuđenika kao i između osuđenika i osuđenika. Istraživanja pokazuju da u kazneno-popravnim zavodima postoji jak neformalni osuđenički sistem koji je negativistički orjentisan prema formalnom sistemu. Kroz neformalni sistem osuđenici prihvataju norme ponašanja, vrednosti i stavove koji su direktno suprotni konvencionalnim vrednostima, zatvorskoj organizaciji i očekivanjima nekriminalnog dela društva i nastoje da ublaže deprivacije koje stvara boravak u zatvoru (Špadijer-Džinić, 1973, Radovanović, 1992).

Ali u okviru tog sistema se događaju i psihički (pretnje, ucene, iznude) i fizički (tuče, fizičke povrede) oblici zlostavljanja i nasilja. U prilog tome su reči osuđenika koje je svaki istraživač zatvora mogao čuti: nije težak zatvor nego zatvorenici. Nije neosnovano pitanje da li za mnoge osuđeničke zatvor tek postaje "škola života" gde se stiču i usavršavaju mnogi "zanati" i gde se "mentori" nameću po jačini kriminalnog iskustva. Onda mnogima ni ne preostaje drugo nego da nastave ono zbog čega su se i "sklonili" tu gde jesu.

ZA OBRAZOVANJE I RAD OSUĐENIKA U ZATVORIMA

Poznato je da zatvorski tretman u većini zemalja počiva i na radnim obavezama i obrazovnim programima⁶ ali i da je nezaposlenost i neučestvovanje u obrazovnim aktivnostima jedan od činilaca povrata. Ni kod nas ne vlada oskudica zakonskih propisa pa ni ravnodušnosti prema primeni tih propisa ne bi trebalo da ima mesta. U prethodnim, kao i važećem ZIKS-u čl. 86. piše da "Radno sposobni osuđeni ima pravo i obavezu da radi. Svrha tog rada je da osuđeni stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje". U čl. 110. istog zakona stoji: "Osuđeni ima pravo na

⁵ Prema istraživanjima na psihopata otpada do 24,5% osuđenika (Stevanović, 2010)

⁶ U okviru obrazovnog programa Sokrat Evropske unije pokrenuta je šira evropska mreža za obrazovanje u zatvoru kako bi proširila aktivnosti. Pored obrazovanja osuđenika obuka osoblja u zatvoru zahteva posebnu pažnju.

osnovno i srednje obrazovanje, koje se shodno opštim propisima organizuje u zavodu. Zavod organizuje i druge vidove obrazovanja".

Ovim zakonskim rešenjima gotovo da se nema šta dodati. Međutim, neophodan je suštinski a ne deklarativni stav društva prema tretmanu u zatvorima. Neosporno je da su prostorni i materijalni uslovi u zatvorima nezadovoljavajući: nedostatak materijalnih sredstava za modernizaciju i pokretanje proizvodnje, nedostaju pojedini profili stručnjaka, jak je uticaj neformalnih grupa u zatvoru, nedovoljna motivisanost osuđenika ali i osoblja za adekvatniju obuku, i gašenje kako formalnih tako i neformalnih oblika obrazovanja. Ispada razumljivije da je zatvor, za mnoge osuđenike, "učionica" za sticanje i usavršavanje kriminalnog ponašanja.

Zadatak vaspitača, između ostalog, trebalo bi da je da motiviše zatvorenike za obrazovanje i osposobljavanje za rad. Da i vaspitači treba da budu vaspitani i obrazovaniji poznato je od davnina. Na jednoj strani, imamo da su radne aktivnosti osuđenika obavezne i sastavni su deo tretmana resocijalizacije a na drugoj ni polovina osuđenika nije zaposlena jer u zatvorima "nema posla". Ekonomska kriza uticala je i na propadanje privrednih sektora u KPZ pa je umesto prevaspitnog oblika rada za sve osuđene rad postao privilegija manjine i, čak, vrednost za korumpiranje (Nikolić, 2009:188). Kada su u pitanju osuđenice taj podatak je još nepovoljniji. Osuđenici, uglavnom, rade na poljoprivrednom imanju ili u metalskoj, drvnoprerađivačkoj i ugostiteljskoj struci. U ženskom zatvoru postoje i krojački poslovi. Zbog opštih prilika i krize u društvu ne ulaže se u modernizaciju proizvodnje kako bi se postigli bolji rezultati i osuđenici motivisali za različita obučavanja i zanimanja. Nedostatak radnog angažovanja prate i problemi neodgovarajućeg obrazovanja, profesionalnog obučavanja (kursevi, predavanja, tečajevi i sl.). Krajem osamdesetih godina dvadesetog veka, kada se u obrazovanje ipak nešto "ulagalo i polagalo" iz današnjeg pogleda na tu problematiku izgleda sjajno. Tada je opštim i stručnim obrazovanjem bilo obuhvaćeno oko trećina osuđenika u muškim zatvorima a gotovo polovina ispitanih je izjavila da bi rado učestvovala u različitim kursevima, tečajevima i predavanjima. Žene ni u tom periodu, zbog malog broja, nisu bile obuhvaćene obrazovanjem iako ih je skoro 40% bilo nepismeno (Knežić, 2001). Nije nam poznato da li je neko istraživao resocijalizovane i pronašao razloge, odnosno meru koja je delovala, zbog kojih se nisu ponovo vratili u zatvore. Bilo bi zanimljivo znati koliko su degradirali ili napredovali u svom obrazovanju, znanju i sposobnostima. O urušavanju mentalnog i fizičkog zdravlja smo obavešteni jer se o tome piše uvek kada se ističu negativne strane zatvora. Poslednju deceniju–dve formalno obrazovanje gotovo da i ne postoji jer je tek oko 1% osuđenika obuhvaćeno istim, a krajem 2007. godine u srpskim zatvorima je bilo 3,64% nepismenih i 12,34% s nezavršenom osnovnom školom, a 25,16% ih je imalo samo osnovnu školu (Stevanović, 2010).

Podaci sami po sebi govore o potrebi ne samo rada nego i opismenjavanja, obuke i obrazovanja. Probleme organizovanja i korišćenja slobodnog vremena

ili ono što se zove kulturno-rekreativne delatnosti nije potrebno ni isticati iako je njih lakše organizovati od bilo koje vrste obrazovanja. Izdržavanje kazne lišenja slobode, na taj način, dovodi do ispraznog trošenja vremena (dokolica i dosada dovode i do konflikata, agresije i nesigurnosti pojedinaca), opadanja nivoa obrazovanja i informisanosti, što može dovesti do desocijalizacije a ne resocijalizacije (posebno su pogođeni obrazovaniji osuđenici).

Da li je obrazovanje, samo zbog nedostatka finansijskih sredstava, nestalo iz zatvora iako je zakonom prilično dobro određeno? Ili je to odsustvo volje osoblja zatvora i Države da se obrazovanje prilagodi savremenim zahtevima rada i obrazovanja?

Odgovor na pitanja je jasniji ako se ima u vidu da su od 90-tih godina prošlog veka kod nas, gotovo prepolovljene institucije tipa radničkih, narodnih i otvorenih univerziteta kao i škole za osnovno obrazovanje odraslih. One koje rade funkcionišu u veoma otežanim uslovima.

Ne smatramo da je obrazovanje svemoguće i da ono može da ispravi sve propuste u socijalizaciji pa i resocijalizaciji osuđenika ali od istog treba poći. Nepostojanje organizovanog obrazovanja uskraćuje se jedan od bitnih faktora osposobljavanja osuđenika za život po isteku kazne. Umesto da se obrazovanjem i obukom osposobe, kvalifikuju, prekvalifikuju ili dokvalifikuju za neki posao i time osnaže za samostalan život, zatvor, čini se, produbljuje uslove da po izlasku na slobodu nastave sa onim zbog čega su i dospeli u zatvor. Rad i obrazovanje bi trebalo da se zasnivaju na objektivnim potrebama i mogućnostima osuđenih lica kako bi imali efekta, jer prisilni rad i obrazovanje, kao ni bilo koja druga prinuda, ne mogu biti uspešni. Poznato je da svaka vrsta obrazovanja, obuke i osposobljavanja za profesiju počinje od ispitivanja potreba i mogućnosti (finansijske, organizacione, kadrovske) da se te potrebe zadovolje. Zbog čega onda ne pružiti priliku i osuđenima da izraze svoje potrebe i interesovanja i saglase se sa tretmanom koji bi im, sigurni smo, na taj način efikasnije pomogao da promene neke svoje, bar radne, navike i stavove. Tretman bi trebalo bazirati na ispitanim potrebama, obrazovanju pre zatvora, psiho-fizičkim sposobnostima kao i na poznavanju potreba za zanimanjima u zatvoru i mogućnostima zaposlenja na slobodi.

Obrazovanje bi trebalo da je dostupno svim osuđenima jer bi od toga imali korist osuđenici i društvo, to bi doprinelo poboljšanju njihovog zaposlenja dok su u zatvoru ali i po izlasku iz zatvora, omogućujući im lakšu integraciju u društvo i, pretpostavljamo, manji procenat recidivizma.

Neke od teškoća oko organizovanja obrazovanja u zatvoru su: problem finansiranja, nedostatak kadrova, programa i negativna percepcija i društva i osuđenika o značaju obrazovanja. Nauke koje se bave obrazovanjem odraslih poznaju različite vidove, oblike, sadržaje i metode obrazovanja koji bi bili efikasniji od prevaziđenih oblika i sadržaja na kojima se zasniva, iako se u zanemarljivom broju realizuje, tretman obrazovanja u penalnim ustanovama. Iz nedovoljne informisanosti osuđenika o pravima i mogućnostima obrazovanja

proizilazi i nemotivisanost osuđenih za obrazovanje. Motivacija i raznolikost mogućnosti obrazovanja, više nego na drugim mestima i drugim okolnostima, značajan su preduslov za uspešno obrazovanje u zatvoru.

Kakvo je obrazovanje potrebno tj. koji oblici, na kojim sadržajima i s kojim ciljem i efektima? I podaci kojima raspolažemo o obrazovnoj strukturi osuđenika dovoljno govore da se suočavamo sa problemom: nepismenosti, elementarnim osnovnim obrazovanjem odraslih i visokim procentom nekvalifikovanih. Prema tome obrazovanje u zatvorima bi trebalo usmeriti na elementarno opšte obrazovanje i sticanje osnovnih životnih veština i početnog stepena stručne osposobljenosti neophodne za uspešno uključivanje u rad. Taj nivo obrazovanja, tzv. funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih ne bi trebalo da se obavlja po nastavnim planovima i programima redovne osnovne škole kao do sada, razlika je bila samo u trajanju jer odrasli u toku jedne školske godine završavaju dva razreda. Novi oblici rada zahtevali bi nove udžbenike, andragoško-didaktički osposobljene nastavnike i instruktore.

Pošto još nije usvojen novi zakon o osnovnom obrazovanju odraslih iluzorno je očekivati ove promene u zatvoru. One koji imaju neku kvalifikaciju trebalo bi dokvalifikovati ili u zavisnosti od potreba i mogućnosti prekvalifikovati. Za tu vrstu obuke potrebno je obučiti one koji rade u službi za obuku i uposlenje kako bi osavremenili način proizvodnje i tehnologije u zatvorima i uskladili ih sa ustanovama van zatvora. Obuka i uposlenje osuđenika organizuje se u najvećem broju na poljoprivrednim imanjima i u radionicama (metalske, drvnoprerađivačke, krojačke) u zatvorima ili privredi van zatvora. Neadekvatno stručno osposobljavanje i uposlenje je poseban problem te se većina osuđenih angažuje za fizički rad u poljoprivredi koji, uglavnom, ne odgovara savremenom načinu proizvodnje i od kojeg osuđeni ne mogu ništa naučiti što bi mogli primeniti van zatvora. Obrazovna struktura osuđenika⁷ gde je potpuno nepismenih 2,8%, bez potpune osnovne škole 15,2%, sa osnovnom školom 26,5% i nedovršenom srednjom školom 6,6% ukazuje na potrebu za funkcionalnim osnovnim obrazovanjem odraslih i dokvalifikacijama i prekvalifikacijama.

U svakoj životnoj situaciji, pa i kada je čovek lišen slobode na kraće ili duže vreme, odvija se proces učenja odnosno sticanja nekih znanja, iskustava i veština koje utiču na ponašanje i život pojedinca. Čovek nešto nauči i kada ne planira, što je od velikog značaja u zatvoru, jer razmena znanja i iskustava između osuđenika često dovodi do tzv. negativnog obrazovanja. Kada nedostaje obrazovanje koje je organizovano, bilo kao formalno ili neformalno, od strane državnih institucija i profesionalaca onda taj prostor ostaje slobodan za one "šefove katedri" iz osuđeničkih kolektiva. Potvrda da su "učitelji" bili efikasni su i povratnici koji su u zatvoru izučili "zanate" pa po odsluženju jedne kazne izvrše drugo krivično delo.

---

⁷ Podaci su iz Godišnjeg izveštaja o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu.

Osoblje zatvora uz najbolju zainteresovanost i angažovanje, bez pomoći države (pogotovo ministarstava zaduženih za finansije, pravosuđe, obrazovanje, socijalnu zaštitu i rad) ne može rešiti problem obrazovanja i rada u zatvoru i osposobljavanje za "normalan" život po izdržanoj kazni. Svako ko misli o kvalitetu obrazovanja i rada osuđenika mora biti zabrinut za sprovođenje zakonske odluke o pravima osuđenih na rad i obrazovanje. Put od obrazovanja i obuke do kvalifikacije nije jednostavan ali je očigledno da bez uključivanja u svet rada izostaje jedan od najvažnijih faktora resocijalizacije. Ostaje nada onima koji su posvećeni tim problemima da će se napraviti neki pomak u realizaciji zamišljenog. Čemu uopšte obrazovanje i učenje ako ne doprinosi nikakvom razvoju ličnosti i promeni navika, stavova, uverenja?

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Od sedamdesetih godina prošlog veka na udaru kritike našao se koncept resocijalizacije jer se smatra da nije doveo do smanjenja ukupnog kriminaliteta i recidivizma. Međutim, ni najstrožije kazne kroz istoriju nisu imale uspeha u smanjenju kriminala. Izostanak dobro-organizovanih programa resocijalizacije neizbežno jača represivnu ulogu zatvorske kazne. Umesto osporavanja i odustajanja od koncepta "popravljanja" osuđenika umesnije je zapitati se: kako se može negirati i poricati uticaj i značaj nečeg što se ne sprovodi, ili se sprovodi na neadekvatan i nenaučno osmišljen način. Ono čega nema ne može ni dati rezultate.

Da li se misli da je dovoljno doneti zakone i propise i u njih uneti standarde Minimalnih pravila UN o postupanju sa osuđenima i Evropskih zatvorskih pravila? Time se dobija pravna forma, ali šta je sa sadržajem? Ne može se zanemariti činjenica da radikalnije promene u izvršenju krivičnih sankcija zahtevaju i povoljnije opšte uslove od onih kroz koje Srbija prolazi u proteklih dvadesetak godina.

Za ostvarivanje svrhe zatvorske kazne neophodno je sagledati stvarne uslove u zatvorima: prenaseljenost, zastarelost tehnologije i odvijanje radnih aktivnosti i s tim povezano neprimereno obučavanje osuđenika. Dobra je zamisao da se ljudi u okviru obuke praktično osposobe za savremeniji način proizvodnje i za ono što će ih sačekati po izdržanoj kazni. Bez obrazovnog i svrsishodnog radnog angažovanja ne može se govoriti o ispunjavanju svrhe zatvorske kazne a ti oblici tretmana su u praksi nesrazmerni sa ulogom koju imaju, ili bi trebalo da imaju, u ostvarivanju cilja kažnjavanja, koji se ne zasniva samo na očuvanju reda i kontrole.

Ako se zatvorska kazna svodi jedino na lišenje slobode, koje je čin represije i samo po sebi je dovoljna kazna, i besadržajno trošenje vremena (dani svedeni na jednoobraznost bez efektivnog rada i obrazovanja, bez raznovrsnih aktivnosti u slobodnom vremenu, uz jak neformalni sistem osuđenika) onda se može očekivati trenutna korist od onemogućavanja

osuđenih da ponovo čine krivično delo. Ispuniti mu vreme provedeno u zatvoru korisnim aktivnostima, okupirati mu pažnju sadržajima iz kojih se vidi svrha obrazovanja, učenja, obučavanja i rada, naučiti ga legalnim poslovima od kojih će moći zarađivati za život po izlasku iz zatvora, poučiti ga nenasilnim komunikacijama i sl. je nešto sasvim drugo.

Obrazovanje u kombinaciji sa uposlenjem su najprikladnije mere, koje se mogu organizovati, i najsigurniji način da se prekršiocima zakona omogući da ovladaju nekom veštinom koja će učiniti da se osećaju sigurnijim, sposobnijim po izlasku iz zatvora, koji usled različitih deprivacija degradira čoveka u pojedincu. To podrazumeva i osposobljenost onih koji realizuju zatvorski tretman. Poslednje decenije pokazuju da je Zakonom prilično dobro određeno obrazovanje, obuka i rad u zatvoru ali nažalost, tih oblika aktivnosti je malo u penalnim ustanovama. Ako "uprkos svemu u sadašnjem vremenu zatvor ostaje neizbežna realnost" (Ancel, 1991:52) onda možemo upriličiti nešto što naliči, odnosno, što približno odgovara onome što je van zidova zatvora a to je obrazovanje, osposobljavanje, rad i kulturno - rekreativne i sportske aktivnosti.

LITERATURA

1. Ancel, M. (1991) *Društvena odbrana*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. Beccaria, C. (1984) *O zločinima i kaznama*, Split: Logos.
3. Fuko, M. (1977) *Nadzirati i kažnjavati*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
4. Ignjatović, Đ. (2005) Koliko polazni koncepti i granice krivično-pravne zaštite u novim zakonodavnim rešenjima odgovaraju današnjim oblicima kriminaliteta. U: *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, ur. Radovanović, D. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
5. Jelić, M., i dr. (2003) Kako do evropskih standarda, zatvori u Srbiji. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Helsinške sveske* br.17., Beograd.
6. Kisker, G, W. (1972) *The disorganized personality*. New York: Mc Graw Hill.
7. Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Mrvić-Petrović N. (2007) *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
9. Mrvić-Petrović, N., Đorđević, Đ. (1998) *Moć i nemoć kazne*. Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Nikolić, Z. (2009) *Savremena penologija – studija kazni i kažnjavanja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
11. Prevencija kriminaliteta u Europskoj uniji, <http://209.85.129.132:policija.hr/mup.hr>.
12. Radovanović, D. (1992) *Čovek i zatvor*. Beograd: Prometej i Institut za kriminološka i sociološka istraživanje.

13. Soković, S. (2005) Nova rešenja u Predlogu zakona o izvršenju krivičnih sankcija. U: *Kazneno zakonodavstvo. progresivna ili regresivna rešenja*, ur. Radovanović, D. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
14. Stevanović, Z. (2010) *Zatvorski sistem i tretman osuđenih lica u Srbiji*, doktorska disertacija, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
15. Šarić, J. (2006) Individualizacija kažnjavanja u fazi izvršavanja kazne zatvora, Zagreb, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 13, br.2.
16. Špadijer-Džinić, J. (1973) *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
17. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija i Izmene zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Službeni glasnik RS, br.85/2005 i br,72/2009.

PRISON SENTENCE: REPRESSION OR/AND RESOCIALISATION

Prison and the purpose of prison sentence are current and controversial social and scientific problem that, since its introduction to legislations two hundred years ago, contributed to relative humanization of punishment.

Taking away freedom, all negative consequences of imprisonment and nature of treatment which is practiced with prisoners, on one side, and more and more crowded prisons on the other, point out that the effects of prison sentence are questionable. Relation between purpose of sentence and the processes present during sentence serving should permeate in the sense of necessity for coordination of measures and program. Is that the case – that is the question.

That discord and variance between legal acts and practice of prison sentence execution is the subject of this paper. It is certain that convict is punished by prison punishment, but it is uncertain if repressive measures make him better and what is the contribution of improper treatment, primarily within service of reeducation and employment, to (un)success of resocialization.

Establishing treatment for education, training and employment on different grounds, opens possibilities for more adequate adaptation of convicts to prison environment and more successful (re)integration in society after release from prison.

KEY WORDS: prison sentence / convicts / treatment / repression / resocialization